

ФАХОВА СПРЯМОВАНІСТЬ КУРСУ РИТОРИКИ У ПРАКТИЦІ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

© Ткаченко Л. П., 2018

<http://orcid.org/0000-0002-6375-3558>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1227037>

У статті йде мова про риторику як навчальну дисципліну фахового спрямування. Доведено, що сучасні заклади вищої освіти намагаються сформувати навчальний план підготовки фахівця таким чином, щоб дисципліни фундаментальної підготовки гармонійно поєднувалися з навчальними предметами, спрямованими на особистісне та інтелектуальне зростання сучасного студента. Крізь призму власного досвіду викладання риторики розкрито особливості фахової спрямованості авторських програм, що враховують специфіку майбутньої професійної діяльності. Так, схарактеризовано основну тематику, що пропонується для вивчення майбутніми вчителями, вихователями, управлінцями, менеджерами, фахівцями військової галузі. Визначено провідні компетентності, які будуть сформовані в процесі опанування відповідних спецкурсів. Зазначено, що курс професійно зорієнтованої риторики формує необхідні вміння критичного мислення, професійного мовлення, публічної комунікації, знайомить з особливостями співпраці з різними аудиторіями слухачів, різними стратегіями подачі інформації. Ґрунтовний аналіз навчальних планів різних професійних вищих навчальних закладів дозволив виділити актуальні проблеми впровадження навчального курсу риторики: відсутність фахівців, обмежене використання потенційних можливостей риторики в міжпредметних зв'язках у процесі фахової підготовки. Водночас окреслено перспективи реалізації педагогічно цінного досвіду запровадження курсу риторики як предмета фахового спрямування в системі професійної підготовки в сучасних умовах: забезпечення комплексного підходу до вивчення риторики; інтеграція курсу з базовими дисциплінами навчального плану; посилення практико-орієнтованої підготовки майбутніх фахівців різних галузей.

Ключові слова: *риторика, фахове спрямування, компетенції, інтеграція.*

Ткаченко Л. П. Профессиональная направленность курса риторики в практике современных вузов

В статье идет речь о риторике как учебной дисциплине профессионального направления. Доказано, что современные высшие учебные заведения пытаются сформировать учебный план подготовки специалиста таким образом, чтобы дисциплины фундаментальной подготовки гармонично сочетались с учебными предметами, направленными на личностный и интеллектуальный рост современного студента. Сквозь призму

собственного опыта преподавания риторики раскрыты особенности профессиональной направленности авторских программ, учитывающих специфику будущей профессиональной деятельности. Так, охарактеризована основная тематика, которая предлагается для изучения будущим учителями, воспитателям, управленцам, менеджерам, специалистам военной отрасли. Определены ведущие компетентности, которые будут сформированы в процессе освоения соответствующих спецкурсов. Отмечено, что курс профессионально ориентированной риторики формирует необходимые умения критического мышления, профессиональной речи, публичной коммуникации, знакомит с особенностями сотрудничества с различными аудиториями слушателей, различными стратегиями подачи информации. Обстоятельный анализ учебных планов различных профессиональных высших учебных заведений позволил выделить актуальные проблемы внедрения учебного курса риторики: отсутствие специалистов, ограниченное использование потенциальных возможностей риторики в межпредметных связях в процессе профессиональной подготовки. В то же время намечены перспективы реализации педагогически ценного опыта внедрения курса риторики как предмета профессионального направления в системе профессиональной подготовки в современных условиях: обеспечение комплексного подхода к изучению риторики; интеграция курса с базовыми дисциплинами учебного плана; усиление практико-ориентированной подготовки будущих специалистов различных отраслей.

Ключевые слова: *риторика, профессиональное направление, компетенции, интеграция.*

Tkachenko L. P. The professional orientation of the course of rhetoric in the practice of modern higher education institutions

The article deals with rhetoric as a discipline of professional orientation. It is proved that modern institutions of higher education are trying to form a curriculum of specialist training in such a way that disciplines of fundamental training are harmoniously combined with educational subjects aimed at the personal and intellectual growth of a modern student. Through the prism of its own experience of teaching rhetoric, the peculiarities of the professional orientation of author's programs that take into account the specifics of future professional activities are revealed. Thus, the main topics is defined, which is proposed for future teachers, educators, managers, specialists in the military field. The leading competencies that will be formed during the process of mastering the corresponding special courses are determined. It is noted that the course of professionally oriented rhetoric forms the necessary skills of critical thinking, professional speech, public communication, introduces the peculiarities of cooperation with different audiences of listeners, different strategies of information provision. A detailed analysis of the curricula of various professional higher education institutions has allowed to highlight the actual problems of introducing the course of rhetoric: lack of specialists, limited use of potential opportunities for rhetoric in interdisciplinary communication in the process

of professional training; the substitution of the notion that the course of rhetoric is often studied manipulative technologies of influence on the audience (black rhetoric), technology of neuro-linguistic programming, elements of stylistics or business Ukrainian language; giving preference to the study of the experience and heritage of foreign rhetorics. At the same time, the prospects for realizing the pedagogically valuable experience of implementing the rhetoric course as a subject of professional orientation in the system of vocational training in contemporary conditions are outlined: providing an integrated approach to the study of rhetoric; integration of the course with the basic disciplines of the curriculum; strengthening of the practice-oriented training of future specialists from different fields; application of differentiated approach taking into account the directions of training (humanitarian, technical, creative), social (age, gender, education) and cultural (education, traditions, etiquette) aspects; the involvement of the younger generation of Ukrainians in a broad public dialogue in order to revive the high status of the Ukrainian language, the prestige of public service broadcasting, the responsibility for the said, and the creation of a highly cultured communication environment.

Key words: *rhetoric, professional direction, competence, integration.*

Постановка проблеми. Сучасні заклади вищої освіти активно оновлюють плани підготовки сучасних фахівців. Професійна підготовка передбачає не лише опанування профільними предметами, а й дисциплінами гуманітарного циклу, вивчення яких спрямовано на розвиток особистісного потенціалу майбутнього фахівця [1; 2]. Вивчення навчальних планів вищих навчальних закладів системи професійної освіти України (гуманітарні, педагогічні, військові вищі навчальні заклади) доводить, що актуальним став навчальний курс риторики. Урахування фахової специфіки стало однією з проблем упровадження цього курсу, оскільки тривалий час вітчизняна система освіти орієнтувалася на виключно теоретичні засади риторичного розвитку майбутнього фахівця.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Історіографічний пошук довів, що в науковій та історико-педагогічній літературі накопичено значний обсяг знань про риторику як науку та навчальну дисципліну. Серед ґрунтовно досліджених напрямів риторичної проблематики можна виокремити такі:

- розробка теоретичних засад риторики як комплексної науки, що передбачає вивчення лінгвістичних, психологічних, комунікативних аспектів (Ф. Бацевич, О. Божович, О. Зарецька, І. Зимня, В. Кан-Калик, Т. Космеда, Ю. Лотман, В. Семиченко, В. Сластьонін, Ю. Рождественський С. Хаджирадева, Ф. Хміль, Н. Черненко та інші);

- визначення завдань, змісту, форм, технологій риторичної підготовки майбутніх фахівців різних галузей, шляхів формування риторичної компетенції в процесі професійної підготовки (С. Абрамович, Н. Бабич, Я. Білоусова, Г. Гамова, Н. Голуб, Л. Загребельна, І. Зязюн, А. Капська, Г. Коваль, Н. Колотілова, В. Молдован, Г. Онуфрієнко, А. Первушина, П. Редін, Н. Тарасевич та інші);
- дослідження проблеми історії становлення риторики як навчальної дисципліни (В. Аннушкін, Н. Безменова, А. Волков, О. Мацько, Л. Мацько, Г. Сагач та інші).

Вагомий науковий доробок щодо теорії та практики риторики здійснили зарубіжні вчені Г. Брун, В. Зіберт, Д. Карнегі, С. Катліб, Л. Ланг, А. Сентер та інші.

Мета статті полягає у визначенні фахової спрямованості риторики як навчального предмета.

Виклад основного матеріалу. Вивчення навчальних планів Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка доводять, що курс риторики викладається як дисципліна варіативної частини навчального плану у процесі підготовки вчителів різних спеціальностей. Нами було розроблено навчальні програми, що увійшли до методичного забезпечення курсів педагогічної риторики та впроваджені такими педагогічними вишами: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського (м. Одеса). Укладено програми з академічної риторики, що впроваджені Мукачівським державним університетом. Запроваджено програму з дитячої риторики в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, програму з ділової риторики в Харківському регіональному інституті державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Для забезпечення процесу вивчення професійно спрямованого курсу риторики було здійснено розробку навчально-методичного комплексу дисципліни (укладено авторські програми до курсів «Дитяча риторика», «Академічна риторика», «Ділова риторика», конспекти лекцій, матеріали до практичних і семінарських занять, методичні вказівки з організації самостійної

роботи студентів, індивідуальні завдання, списки навчальної та методичної літератури, додаткові електронні навчальні матеріали, засоби діагностики, тестові завдання для поточного, підсумкового контролю та виміру залишкових знань).

Відносно новою навчальною дисципліною є дитяча риторика. Цей курс читається факультеті дошкільної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди як курс за вибором студентів. Він відіграє провідну роль у підготовці майбутніх вихователів до оволодіння процесами формування й розвитку риторичної компетенції дошкільників. Предметом спецкурсу є ознайомлення майбутніх фахівців дошкільної ланки освіти з основами розвитку комунікативних умінь дітей засобами спеціальних риторичних вправ. Метою – формування, закріплення та поширення у студентів системи теоретичних і практичних понять, спрямованих на розвиток риторичних умінь. Відповідно завданнями курсу стали такі:

- ознайомити студентів з практичними формами і методами роботи, спрямованої на розвиток риторичних умінь дошкільників;
- засвоїти алгоритм організації спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях;
- навчити майбутніх вихователів формувати риторичні вміння у дітей дошкільного віку в процесі комунікації.

У процесі навчання опрацьовуються теми щодо виховання звукової культури мовлення дошкільників, визначаються пріоритетні напрями розвитку комунікативних умінь, відбувається ознайомлення з правилами роботи з різновіковими аудиторіями дітей та батьків, засвоюються основні прийоми та методи роботи з дошкільниками щодо побудови зв'язної розповіді, даються поради щодо налагодження психологічно комфортного настрою дитини на риторичну взаємодію в процесі комунікації.

Дисципліна за вибором «Сучасна риторика для ділової людини» може пропонуватися студентам за спеціальностями «Менеджмент» та «Управлінська діяльність». Метою викладання цієї навчальної дисципліни є підвищення рівня загальномовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів, практичне оволодіння основами офіційно-ділового, наукового, розмовного стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні; формування риторичної особистості майбутнього

фахівця, тобто вироблення і закріплення такої важливої професійної компетенції, як висока культура ділової комунікації, що передбачає досконалу мовленнєву культуру, вміння будувати і структурувати ділові відносини так, щоб досягти ефективності і мети в усіх видах та формах управлінської діяльності. Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- сформувати чітке й правильне розуміння ролі державної мови в управлінській діяльності;
- забезпечити досконале володіння нормами сучасної української літературної мови та дотримання вимог культури усного й писемного мовлення;
- виробити навички самоконтролю за дотриманням мовних норм у спілкуванні;
- розвивати творче мислення студентів;
- виховувати повагу до української літературної мови, мовних традицій;
- сформувати навички оперування фаховою термінологією, редагування та перекладу наукових текстів;
- подати знання з основ класичної і сучасної риторики (неориторики) як науки про мисленнєво-мовну діяльність, спрямовану на переконання, на досягнення цілей у процесі мовної комунікації;
- сформувати у студентів розуміння культури ділового спілкування як високого рівня вміння спілкуватися в діловому світі;
- виробити стійкі навички використання вербальних і невербальних засобів спілкування;
- виробити вміння й навички продукувати інформацію різного типу відповідно до мети, призначення й умов спілкування в процесі майбутньої професійної діяльності;
- відповідно до головних принципів існування Європейського адміністративного простору сформувати у студентів навички і вміння вести бесіду, переговори, дискусію, полеміку; демонструвати культуру ведення спору.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні знати:

- норми сучасної української літературної мови;
- зміст державно-правових документів щодо статусу, розвитку і функціонування української мови як державної;

- основні лексико-граматичні норми офіційно-ділового, наукового й розмовного стилів;
- лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості українського мовлення професійної орієнтації;
- зміст риторики як науки про майстерність переконливої комунікації, зміст основних понять класичної риторики, основних розділів і законів риторики і неориторики;
- історію і джерела риторики та ораторської майстерності, типи і жанри сучасного публічного мовлення, види і жанри промов;
- ділову етику й етикет, мовну етику й етикет, національні, психологічні, гендерні особливості в комунікації;
- вербальні і невербальні засоби спілкування, загальні правила підготовки промов різних видів;
- різні види спору, логічну структуру спору, культуру ведення спору; вміти:
- використовувати набуті знання щодо мовних норм на практиці;
- правильно використовувати різні мовні засоби відповідно до комунікативних намірів; влучно висловлювати думки для успішного розв'язання проблем і завдань у професійній діяльності;
- сприймати, відтворювати, редагувати тексти офіційно-ділового й наукового стилів;
- скорочувати й створювати наукові тексти професійного спрямування, складати план, конспект, реферат тощо;
- робити необхідні нотатки, виписки відповідно до поставленої мети;
- складати різні типи документів, правильно добираючи мовні засоби, що репрезентують їх специфіку;
- послуговуватися лексикографічними джерелами (словниками) та іншою допоміжною довідковою літературою, необхідною для самостійного вдосконалення мовної культури.
- добирати і вивчати літературу, складати план, структурувати й оформлювати текст промови;
- дотримуватися часових рамок і рольового амплуа;
- апробувати риторичні уміння й навички в проведенні ділових ігор;

- дохідливо й переконливо, аргументовано презентувати доповідь;
- відповідати на запитання;
- досконало володіти вербальними засобами й невербальними: *фонаційними* (силою голосу, інтонацією, темпом і ритмом мовлення, паузами, дикцією), *кінетичними* (жестом, мімікою, поглядом, тобто вміти підтримувати зоровий контакт з аудиторією, володіти дрескодом, триматися перед аудиторією) *проксемічними* (дотримуватися правил дистанції між мовцем і аудиторією, розташування робочих місць, правил тактильного контакту).

Доцільним видається запровадження курсу риторики й у системі безперервної освіти та на курсах підвищення кваліфікації фахівців різних галузей. Нами було розроблено та апробовано навчальну програму «Риторика та сучасна комунікація». Опанування курсу передбачало навчити слухачів:

- практичним умінням результативного спілкування;
- складанню та виголошенню промов відповідно до норм української літературної мови.

Допомогти їм оволодіти риторичними знаннями, вміннями та навичками на практичному і творчому рівнях, удосконалити навички психофізичних показників (пам'ять, уява, увага, творчі здібності, імпровізаторські вміння) та сформуванню комунікативно-мовленнєві вміння слухачів.

Спецкурс передбачає формування в слухачів:

- соціальної компетенції (здатність визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування; залежно від ситуації, вміння емоційно налаштуватися на спілкування з іншими);
- загальнокультурної компетенції (вільно володіти мовою, доцільно застосовувати мовленнєві навички та норми мовленнєвої культури);
- інформаційної компетенції (вміння обирати потрібні джерела інформації, використовувати додаткову літературу).

Програма спецкурсу сприяє формуванню:

- мовленнєвої компетенції (знання української мови, її норм, формування орфоепічних, лексичних умінь та навичок);
- комунікативної компетенції (оволодіння читанням, говорінням, слуханням, культурою усного та писемного мовлення; формування умінь та навичок, пов'язаних з творенням усного та письмового тексту того чи іншого жанру, який би відповідав комунікативним цілям).

- культурологічної компетенції (повага до мови, традицій, культури, знання риторичної спадщини минулого).

Програма спецкурсу сприяє формуванню мовленнєвої культури:

- дотриманню культурно-мовленнєвих норм;
- функціональної грамотності;
- вмінню спілкуватись;
- формуванню індивідуальної мовленнєвої манери;
- дбайливому ставленню до мови.

Цей спецкурс передбачає знайомство слухачів з основними правилами риторики, ділового спілкування, основами полемічної майстерності. Навчальний курс «Риторика та сучасна комунікація» допоможе фахівцям різних галузей:

- осмислити та освоїти основні поняття культури мови;
- набути навички спілкування (ділового та в побуті);
- зробити свою мову грамотною та виразною;
- розширити уявлення про українську мову, її багатство та можливості.

Цікавим для фахівців військової галузі може бути спецкурс «Військове красномовство». Мета курсу полягає в удосконаленні словесної діяльності, формуванні вміння послуговуватися набутими знаннями під час виконання службових обов'язків. До тематики практичних занять внесено відомості про військове красномовство, відпрацьовуються такі жанри, як: бойовий заклик; бойовий наказ; розглядається та аналізується робота військових ЗМІ, промови військових осіб, історія військової риторики. Завданнями вивчення дисципліни є:

1. Вивчення видів ораторського мистецтва, стилів мовлення.
2. Опрацювання теорії ораторського мистецтва.
3. Ознайомлення із критеріями культури мови, різновидами невербальної комунікації.

4. З'ясування ораторських умінь і навичок у контексті професійної діяльності. До очікуваних результатів ми відносимо знання курсантів про:

1. Сутність та особливості військової риторики.
2. Професійно-військове спілкування та міжособистісне спілкування в межах військової служби.
3. Види ораторського мистецтва.
4. Критерії культури мови.

5. Стилi мови.
6. Функції ділового спілкування.
7. Практичні аспекти риторики.

Після закінчення курсу курсанти повинні вміти:

1. Формувати власні ораторські уміння та навички.
2. Використовувати складові військової риторики у професійній діяльності.
3. Володіти риторичними навичками оратора.
4. Знати різновиди невербальної комунікації.
5. Удосконалювати ораторські уміння та навички у контексті професійної діяльності.
6. Володіти основами техніки мовлення і виразного читання.
7. Фахово спілкуватися, послуговуватися набутими знаннями у межах виконання військових обов'язків.

Висновки. Отже, розроблені нами навчальні програми з курсу риторики, що впроваджені в навчальний процес різних вищих навчальних закладів та проходять апробацію сьогодні схвалені вченими радами вишів та викладачами практиками, знайшли підтримку з боку студентів.

Водночас виявлено й актуальні проблеми розвитку риторики як навчального предмета професійного спрямування: віднесення риторики до дисциплін варіативної частини навчального плану підготовки фахівця; обмежене використання потенційних можливостей риторики в міжпредметних зв'язках у процесі фахової підготовки; підміна понять, що полягає в тому, що в курсі риторики нерідко вивчаються маніпулятивні технології впливу на аудиторію (чорна риторика), технології нейролінгвістичного програмування, елементи стилістики або ділової української мови; надання переваги вивченню досвіду та спадщини зарубіжних риторів (Д. Карнегі, А. Луначарський, Н. Мандела, Ф. Ніцше, Л. Троцький, В. Черчіль та інших) та фактично відсутнє вивчення традицій української риторичної школи.

Ураховуючи зазначене вище, нами накреслено перспективи реалізації педагогічно цінного досвіду запровадження курсу риторики як предмета фахового спрямування в системі професійної підготовки в сучасних умовах: забезпечення комплексного підходу до вивчення риторики; інтеграція курсу з базовими дисциплінами навчального плану; посилення практико-орієнтованої

підготовки майбутніх фахівців різних галузей; застосування диференційованого підходу з урахуванням напрямів підготовки (гуманітарний, технічний, творчий), соціального (вік, стать, освіта) та культурного (виховання, традиції, етикет) аспектів; залучення молодого покоління українців до широкого суспільного діалогу із метою відродження високого статусу української мови, престижу публічного мовлення, відповідальності за сказане, створення висококультурного середовища спілкування.

Література

1. Сагач Г. М. Риторика як наука в системі професійної підготовки вчителя: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти» / Г. М. Сагач. – К., 1993. – 284 с.

2. Ткаченко Л. П. Риторика в системі професійного навчання: історія становлення навчальної дисципліни : монографія / Л. П. Ткаченко. – Х. : Видавець Рожко С. Г., 2016. – 428 с.